

І завершує комплекс пропонованих нами кримінально-правових заходів норма про звільнення від кримінального покарання або його пом'якшення учаснику злочинної організації, котрий активно сприяв її викриттю, добровільно даючи правдиві показання про всі відомі йому обставини злочинної діяльності організації.

Таким чином, до комплексу заходів кримінально-правового характеру, направлених на протидію діяльності злочинних організацій, має належати: 1) доповнення КК України нормою, що встановлює відповідальність за створення злочинної організації та участь у ній; 2) внесення змін до ст. 69 КК України, яка передбачає відповідальність за бандитизм; 3) зміна порядку призначення, відбування і звільнення від покарання учасників злочинної організації; 4) доповнення КК України нормою, що передбачає звільнення від кримінального покарання або його пом'якшення учаснику злочинної організації, який активно сприяв її викриттю добровільно даючи правдиві показання про всі відомі йому обставини злочинної діяльності.

Надійшла до редколегії 17.04.98

О.М. Литвак, канд.юрид.наук

КРИМІНОЛОГІЯ НЕОБЕРЕЖНОСТІ

Досить поширеними і такими, що викликають значний суспільний резонанс, є злочини, скоєні з необережності.

У 1996 р. було зареєстровано понад 40 тис. автокатастроф. Це майже 6,5 відсотків загальної суми зафіксованих статистикою злочинів. Відомо також, що у тому ж році в Україні трапилось майже 47 тис. Пожеж – з них 43,5 тис. – з необережності. Вони складають 7,0 відсотка у структурі злочинності. А якщо до цього додати ще виробничий травматизм, численні посадові, господарчі та екологічні прояви халатності, а також побутову необережність, то стає очевидним, що питома вага необережних злочинів у структурі виявленої злочинності складає десь 16-17 відсотків. А скільки їх насправді – невідомо, бо наукових досліджень латентності цієї категорії правопорушень ще не було.

Разом з тим вважається, що кримінологічне значення необережних злочинів мінімальне, бо вони скоєні без злої волі і злочинного наміру.

Визначаючи суттєву відміну необережності від навмисного вчинення зла, не можна не брати до уваги і багато такого, що їх об'єднує. Це, по-перше, безвідповідальність у виборі засобів. Моральним підґрунтям необережної провини є безвідповідальне ставлення до чужих інтересів. Винний повинен і міг передбачити перебіг обставин і організувати свою поведінку таким чином, щоб уникнути причинення небажаних наслідків.

Багато умисних злочинів також обумовлені безвідповідальністю винних осіб та помилковими оцінками ситуації. Давно було сказано, що «всякий злочинець – поганий обліковець». З цього приводу не можна не погодитись з тим, що «нема такого зла, причину якого не складала б яка-небудь омана, незалежно від того, скоєно зло умисно чи з необережності. [1, с.94].

Разом з тим механізм внутрішньої регуляції необережної поведінки має особливості, а це викликає труднощі у визначенні її мотивів. До 60-х рр. питання про мотиви злочинної необережності у радянській кримінально-правовій літературі не розглядалось.

Російський кримінолог П.С.Дагель був, мабуть, першим, хто на основі вивчення автотранспортних злочинів прийшов до висновку про наявність їхніх мотивів, розділивши їх на антисоціальні, позитивні та соціально нейтральні [2, с. 89].

На думку В.Е.Квашиса, переважають соціально-позитивні мотиви злочинів, що вчиняються з необережності [3, с. 63].

Інакше вирішує це питання І.Г. Філановський, який резонно стверджує, що мотиви поведінки, здійснення якої призвело до непередбаченого і небажаного результату, не можна вважати внутрішнім джерелом саме цього результату. І справді, якщо мотив – це внутрішній, психологічний двигун людської активності, а в основі його є потреба у якомусь життєвому благові, то таким благом не можна вважати зло, яке не передбачалось і було небажаним. Можна говорити про вибір якогось ризикованого засобу діяльності, що обумовило вчинення шкоди, але засіб регулюється не мотивом, а безпосередньо метою відповідної дії [4, с. 59].

Визначення тієї чи іншої поведінки необережною означає лише оцінку її ризикованості. Всяка активність пов'язана з ризиком. Якщо його вірогідність занадто велика, то кажуть, що діяльність стає дуже ри-

зикованою. А чи стане вона злочином – залежить від випадку. Як кажуть англійці: «Кинутий камінь належить дияволу».

Помилки, що породжують побічні, непередбачені наслідки, супроводжують усяку мотивовану поведінку – трудову, ігрову та іншу, навіть злочинну. Діяльність завжди мотивована. Але то не є мотиви необережності і вони не можуть впливати на відповідальність за вчинення небажаної шкоди. Міра необережності визначається не тим, заради чого, наприклад, стріляв міліціонер – затримуючи злочинця у багатолюдному місці, чи виконувачи вправи у тирі, а тим, наскільки, з урахуванням ситуації, грубою була його помилка, що призвела до загибелі сторонньої людини.

Не всякий злочин є злочинна діяльність. Всупереч застарілим догмам, що наповнюють і сучасні підручники, і коментарі Кримінального кодексу, далеко не всі правопорушення здійснюються вольовими і цілеспрямованими діями. Це так звані імпульсивні, а також необережні злочини.

Найбільш поширеними є необережні транспортні злочини, особливо в автомобільному транспорті, які складають 75% усіх злочинів, що були скоєні з необережності. Принаймні 5-10% – побутова необережність, яка призводить до загибелі і травмування людей. А решта – всі інші випадки аварій та катастроф, що виникають з причин професійної необережності та безвідповідальності посадових осіб, конструкторів та операторів різного роду технічних, біотехнічних та соціальних систем [5, с.12].

Кримінологічна статистика, яка була оприлюднена, не дає інформації про сумарну шкоду від необережної злочинності. Разом з тим, є всі підстави погодитись з думкою фахівців про те, що ціна необережності значно вища, ніж збитки, які несе суспільство від умисних злочинів. Досить згадати про Чорнобильську АЕС та інші гігантські катастрофи, що час від часу трапляються.

На V Конгресі ООН по попередженню злочинності і поведженню з правопорушниками відзначались гігантські розміри людських та інших втрат від необережності. У матеріалах, які підготувала до цього Конгресу Японія, сповіщалось про те, що загальні збитки від грабежів, вимагательства, шахрайства, розтрат та зловживання довірою склали у

1973 р. 346,8 млн. доларів. У той же час унаслідок злочинної необережності загинуло 15 тис. і 790 тис. осіб було поранено. Враховуючи, що середній розмір компенсації дорівнює 30 тис. доларів, загальна сума виплат лише родичам загиблих складає 450 тис. доларів, тобто більше, ніж втрати від названих вище найбільш поширених майнових злочинів [3, с.18-19].

Побічним, непрямим доказом того, що від необережності гине людей більше, ніж від умисних вбивств, може стати опублікована у звіті МВС України за 1996 р. статистика.

Сповідьється, зокрема, що у 1994 р. від злочинів загинуло 15 086 чоловік. Умисних вбивств того ж року зареєстровано 4,5 тис. Припустимо також, виходячи з досвіду, що 8772 умисних тяжких тілесних ушкоджень обумовили смерть принаймні 1,5 тис. потерпілих. Хай ще 500 кримінальних смертей враховані іншими статтями Особливої частини КК. Якщо відняти від загальної кількості загиблих умисні вбивства та тяжкі тілесні ушкодження, які зумовили смерть, то виходить, що більш ніж 13 тис. загинули від авіа- та автокатастроф, вибухів у шахтах, за відсутністю належної охорони праці на промислових підприємствах, на будівництві тощо. Статистика наступних 1995-1996 рр. майже не змінилась і підтверджує зроблені розрахунки.

Згідно зі звітом МВС України, у 1996 р. сталося більш ніж 40 тис. дорожньо-транспортних пригод (ДТП), у яких загинуло 6631 чоловік і травмовано 5077. Засуджено за ст.215 КК України у тому році 5239 винних осіб. Майже стільки ж – у попередні роки: у 1992 р. – 6469, 1993 р. – 5920, 1994 р. – 6044, 1995 р. – 4944. Кажуть, що статистика знає все, але такий висновок щодо приведеної статистики зробити важко. Для цього потрібні спеціальні дослідження і додаткова інформація про кількість автомобілів в Україні, про темпи їх щорічного приросту та ін. Звіт МВС України за 1996 р. містить розрахунки щодо кількості ДТП на 10 тис. населення регіонів. Найвищі показники у м.Києві, Дніпропетровській, Київській, Запорізькій областях та інших. На мою думку, слід було б визначити ту кількість автоаварій відносно кількості зареєстрованих та транзитних транспортних одиниць.

Хоча відомо, що особисті враження та здоровий глузд у науці погані поводити, але коли на очах зростає напруженість руху на шляхах

населених пунктів, коли в швидкісних «іномарках» їздять погано підготовлені та нетверезі водії – «круті хлопці», а дороги давно не ремонтуються і на перехрестях не помітно працівників ДАІ, думається про її штучний характер.

Майже третина ДТП трапляється на вулицях обласних центрів, чверть – інших міст, а ще біля 17% – в інших населених пунктах. У 18,5% – на дорожніх магістралях.

Найбільш поширеними є виїзди на смугу зустрічного руху, перевищення швидкості та керування транспортними засобами у нетверезому стані, порушення правил проїзду через перехрестя. Дуже високий рівень дорожньо-транспортного травматизму спостерігається серед водіїв індивідуальних легкових автомобілів. Через їхню вину 1996 р. сталося 16,4 тис. дорожніх пригод, в яких загинуло 28 тис. і поранено 20,4 тис. чоловік. Питома вага таких аварій 72,4 %. Нетверезі водії вчинили 3642 ДТП – загинуло 592 і поранено 4579.

Звичайно, дорожньо-транспортні правопорушення виникають не завжди з вини водіїв, 24% аварій спровокували пішоходи, 4% – велосипедисти.

На завершення цього короткого огляду доцільно відзначити, що аналогічна ситуація в автомобільному транспорті склалася в усіх розвинутих країнах світу. Дорожній травматизм – це плата за комфорт пересування. Хтось на Заході дуже влучно констатував: є три головні вбивці століття – рак, серцево-судинні захворювання та автомобілі. І якщо перших двох є надія приборкати, то третій стає все більш прожерливим.

Судячи з повідомлень засобів масової інформації, почастишали в Україні катастрофи та аварії на залізниці, час від часу падають літаки. Діють ті ж самі фактори, що й на шосейних шляхах: не вистачає коштів на ремонт техніки та обладнання станцій та аеропортів, перебої в постачанні палива та мастил, несвоєчасна виплата заробітної плати персоналу і т. ін. А головне – безвідповідальність і некомпетентність, а часом і відверті зловживання працівників, починаючи з самих сановних і закінчуючи стрілочником, який, як відомо, за все відповідає. А на макрорівні – соціальна і психологічна напруженість, невпевненість у майбутньому, жорстока боротьба за виживання.

У 1996 р. за ст. 77 КК України за порушення правил безпеки руху та експлуатації залізничного або повітряного транспорту засуджено 64 чоловіки, майже вдвічі більше, ніж у попередньому році.

Останнім часом почастишали аварії на трубопроводах, які викликають значні екологічні ускладнення і чималі матеріальні збитки. Деякі з них заподіяні навмисно заради викрадення нафтопродуктів [6, с. 63-64], але немало і аварій, що виникають через грубе порушення технологічної дисципліни.

Попередження транспортної злочинності, що виникає з необережності, здійснюють спеціальні підрозділи МВС – Державтоінспекція, транспортна міліція, а також відомчі служби безпеки експлуатації транспортних засобів.

Можна назвати п'ять головних напрямків профілактики дорожньо-транспортних правопорушень. Перший, мабуть, пріоритетний, здійснюється у вигляді контролю за неухильним виконанням водіями (операторами) правил безпеки руху на шляхах. Другий – забезпечення належного технічного стану транспортних засобів, контроль за здійсненням встановлених правил експлуатації та безпеки. Третій – підтримка належного стану доріг та дорожніх знаків, контроль за своєчасним ремонтом шляхів. Четверта – висока фахова підготовка водіїв, контроль за станом здоров'я, тверезості і готовності до керування транспортом. І, нарешті, п'ятий – це виховання пішоходів та контроль за додержанням усіма учасниками руху правил безпеки. Особливої уваги заслуговує безпека дітей, інвалідів, людей похилого віку та велосипедистів. Для останніх давно треба виділити спеціальну велосипедну доріжку на міських вулицях, як це зроблено у багатьох країнах.

Широке проникнення складної сучасної техніки у всі галузі виробництва та побуту ставить суворі вимоги до людей, їхньої психіки, особливо до індивідуальних сензомоторних реакцій. Значна кількість необережних злочинів трапляється внаслідок збоїв роботи оператора технічної системи. А ці збої, в свою чергу, ускладнюються фаховою нездатністю оператора, зокрема, водія автомобіля і літака, своєчасно та адекватно реагувати на зміни ситуації. Тому для попередження аварій та катастроф дуже актуально стає кваліфікована психодіагностика особи претендента на працю оператора технічних систем.

Серед інших необережних злочинів, що трапляються в Україні досить часто і спричиняють величезні збитки, слід відзначити пожежі. Протягом 1996 р. зареєстровано 47 тис. пожеж, збитки від них збільшились з 7,3 млн.грн. до 17,1 млн.грн., тобто у 2,3 рази.

Більш ніж 90% пожеж сталися внаслідок порушення громадянами правил пожежної безпеки, а тому вважаються необережними. Від пожеж загинуло 2461 чоловік, серед них 173 дитини. У 1995 р. відповідні показники 2067 і 166. Таким чином, загальна тенденція динаміки пожеж негативна.

Що ж стає безпосередньою причиною пожеж? 7,1% – що акти вандалізму, умисні підпали. Серед інших, що виникли з необережності, найбільш поширеними стали невиконання правил монтажу та експлуатації електроприладів – 24,6%. Порушення правил монтажу та експлуатації приладів опалення стали причиною майже 8% пожеж, несправності устаткування серед інших причин склали 3,3%.

Серед причин побутових пожеж домінує необережне поводження з вогнем (40,5%) та пустощі дітей з вогнем (7,1%). Таким чином, треба відзначити, що пожежі від порушень правил експлуатації та встановлення обладнання складають більше половини. Але все-таки більшість пожеж (76%) зареєстровано у житлово-комунальному господарстві.

Заходи попередження пожеж традиційні: 1) контроль Держпожнадзора за монтажем електроприладів та дотриманням правил безпечної експлуатації; 2) контроль за встановленням та експлуатацією опалювальних систем; 3) неухильне дотримання правил безпеки при використанні вогню, особливо у лісі; 4) посилення агітаційної роботи серед населення щодо суворого дотримання правил пожежної безпеки у побуті та індивідуальній трудовій діяльності. Боротьба з п'янством – чи не найважливіший з профілактичних заходів.

Порівняно з 1992 р. у 2,8 рази збільшилась кількість посадових осіб, засуджених у 1996 р. за посадову халатність. Ця динаміка свідчить про посилення боротьби з економічною злочинністю. Як відомо, халатність є її незмінним супутником, а у судовій та слідчій практиці за ст. 167 КК України нерідко кваліфікують протиправні дії, більше схожі на умисні економічні злочини, ніж на халатність. Засуджено за халатність у 1996 р. 280 осіб. Злочинне порушення правил охорони праці у проми-

словості, сільському господарстві, будівництві та у шахтах (ст.ст. 218-220 КК), – теж, власне, службова халатність, трапляється часто, але до суду справи потрапляють рідко. У 1996 р. за названими статтями засуджено 50 осіб. Приблизно стільки ж було засуджено і в попередні роки, хоча спад економічної активності останніми роками повинен би знизити цю статистику. Дається взнаки велика латентність.

Значно активніше реагує правосуддя на випадки вбивств, вчинених з необережності. Трапляються вони головним чином у побуті, **винними** визнаються приватні особи. Ці обставини, а також тяжкі наслідки помітно впливають на статистику, яка більш адекватно, на мій погляд, відображає рівень і динаміку цього виду злочинної необережності: у 1996 р. за ст.98 КК України засуджено 366 чоловік. Приблизно на такому ж рівні характеризується статистика попередніх років.

Попередження названих злочинів здійснюється перш за все технічними засобами: вдосконаленням механізмів та засобів захисту працівників від травм та інших нещасних випадків, розробкою сучасних технологій з урахуванням правил охорони праці і таке інше.

Важливим профілактичним напрямком є вивчення працівниками правил охорони праці, а також широка пропаганда заходів обережності при користуванні джерелами підвищеної небезпеки у побуті.

Список літератури:

1. Селиванов В.А. Истина и заблуждение. М., 1972. 2. Дагель П.С. Криминологическое значение субъективной стороны преступлений// Советское государство и право. 1966. № 11. 3. Квашис Т.У. Теоретические основы профилактики неосторожных преступлений. М., 1977. 4. Асмолов А.С. Деятельность и установка. М., 1979. 6. Бандурка А.М., Зелінський А.Ф. Вандализм. Х., 1996.

Надійшла до редколегії 03.10.97

А.Ф.Волобуєв, канд.юрид.наук

ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ТА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Підприємництво являє собою економічний феномен, який несе і певні кримінологічні та криміналістичні проблеми (попередження, виявлення та розслідування злочинів). Зокрема, в цій сфері скоюються рі-